

Олексій РОГОТЧЕНКО

старший науковий співробітник ІПСМ,

голова секції критики та мистецтвознавства,

перший заступник голови КОНСХУ, кандидат мистецтвознавства

НІХТО НЕ ЗАБУТИЙ

**Анатоль Навроцький — нетипове явище
соцреалістичної пори**

А як би хотілося, щоби це було правдою. Поки що, на жаль, фраза, знайома з дитинства, залишається мрією, хоча і не безпідставною. Врешті є приклад і намагання попередників — мистецтвознавців, що працювали у журналі «ДИ». Іще за радянських часів були надруковані розвідки про митців, що загинули на фронтах Вітчизняної війни, чи в силу життєвих обставин не досягли у мирний час тодішніх мистецьких висот. Уся велика імперія далекого 1985-го дізналася про молодшого лейтенанта, художника декоративно-прикладного мистецтва, українця Івана Скицюка — киянина, героя Сталінградської битви, тяжко пораненого у Карпатах наприкінці війни. Протягом 1990-го у кожному новому номері виходила рубрика «Хотілося б усіх поіменно назвати...». Переважно це були публікації-есе про знищених та закатованих у радянських тюрмах вітчизняних художників та мистецтвознавців. Гортаю сьогодні шістнадцятирічної давнини журнали і щиро дякую тим, хто не полінувався і не побоявся такі дослідження оприлюднити. Імена тої вбитої інтелігенції, тих прекрасних святих людей мені (за виключенням українців) практично невідомі. Арцибушев Олексій Володимирович — графік, онук О. Хвостова, міністра юстиції царського уряду. Розстріляний 1930 р. органами НКВС. Вейдеманіс Карл Янович — живописець, сценограф, учасник московської виставки латишських стрільків. Засуджений. 17 січня 1938 р. зник безслідно. Воцакін Олексій Васильович — живописець, репресований 1933-го; строк відбував на Соловецьких островах. Реабілітований посмертно... Суханов Іван Петрович — архітектор, художник, загинув 1942 р. в таборах Барнаула. Розенгольд Єва Павлівна — живописець, графік, учениця А. Голубкіної, Р. Фалька, репресована 1949 р. постановою ОСО. Лапицький Савелій Якович з Красноярська, Тимирів Володимир Сергійович з Ленінграда, Курликов Борис Семенович з Хотина Чернівецької області, Падалка Іван Іванович — професор живопису, учень Михайла Бойчука, очолював монументальну творчість на Україні, член АРМУ, подільник М. Бойчу-

ка та В. Седляра. 13 липня 1937 р. «за участь у контрреволюційній організації» розстріляний. Михайло Бойчук, Софія Налепінська-Бойчук... Про ці та десятки інших великомучеників багато хто вперше дізнався саме з рубрики «Хотілося б усіх поіменно назвати...». Дякуємо за це небайдужих мистецтвознавців, хто не побоявся та не полінувався таке зробити. А сьогодні уже боятися і нема чого. Аби було бажання, адже зараз з висоти третього тисячоліття, знаючи, чим саме завершилися у вітчизняній історії тридцяті, сорокові, п'ятдесяті роки минулого сторіччя, легко робити висновки, шукати винних, слухати і сприймати чи не сприймати різні версії давно минулих подій. Як і в будь-якій державі, у нашій історії мистецтв обов'язково знаходяться особи, що плюндрують вітчизняну історію, борючись з давно померлими героями тих подій, з їх вчинками, діями та творами, не пояснивши і, що найприкріше, не розказавши усю правду до кінця. Так з напівправди, напівбайок з недоведеної вини складаються легенди, що переписуються спочатку, як версії, а згодом стають вироками. Як не парадоксально, але чим більше розкривається засекречених у архівах джерел з історії вітчизняного мистецтва, тим прозорішою стає повна безпорадність вітчизняного мистецтвознавства у висновках щодо минулих періодів. І навпаки — події, що здавалися знайомі з дитинства, набувають іншого психологічного навантаження після оприлюднених, розкритих таємниць. Але так вже складається життя, що рано чи пізно істина стає очевидною. Ознака ж демократичного суспільства полягає саме в тому, щоб співіснувало декілька різних бачень, і щоби за переконання, яке не збігається з офіційним, не треба було б розраховуватися допитом у кабінетах слідчих, продовжуючи виправдовуватися у гулагах та концентраційних таборах, і щоби стукачі кадебешні з твого оточення не провокували тебе на підписання документика на підтримку правдошукачів, після якого тебе із спілки геть, а їм нове замовлення.

А як було б чесно і справедливо, щоби ті «танцюристи гопачка», що вищу партійну школу закінчили чи колективчики однопартійців ще вчора очолювали, не вчили б тебе грішного сьогодні, як Батьківщину любити. Ще ж до демократії далеко. Куди не плюнь — у компартію потрапиш, а вони ж і досі усі при чинах та регаліях. Ні хріна не досягнуто, і зроблено у справжній перебудові небагато. Як і раніше, від таланту і справді чесної людини занадто мало залежить. Межа минулого і нинішнього століть на вістрі оновленого суспільства розколола бачення епохи соцреалістичного мистецтва радянської України. Таборів виявилось не два, як це передбачалося, а більше. Серед мистецьких критиків і авангардистів, що руку чи фігуру змалювати

вже давно не вміють, стало модно не любити те мистецтво, звинувачуючи його навіть у тих гріхах, яких і взагалі не існувало.

Декларативність і відверто журналістський підхід у вирішенні найбільочіших етапів вітчизняної історії розмежував і мистецтвознавчий загал. У пресі з'явилися різні, часом відверто несправедливі звинувачення і твердження. Цілком можливо, що це був обов'язковий етап очищення та становлення демократичного вітчизняного цеху мистецьких критиків, де б кожний міг сповідувати власне бачення. Гадаю, що сьогодні проблема з політичної все ж перетворилася на бажану мистецьку, а це означає, що ми можемо продовжити розповідь про людей, що жили і працювали у тій державі. Хтось мусить розповідати правду, навіть якщо та правда гірка. Як немає двох однакових малюнків на людських долонях, немає і двох однакових доль, особливо мистецьких. Тому пропоную почати розповідь про творчу інтелігенцію — митців та мистецтвознавців, імена яких сьогодні незаслужено забуті. Це побажання стосується перш за все тих творців, які потрапили у зловісне словосполучення «митці другого ешелону». Цей вираз так само несправедливий, неетичний, некоректний і нечесний, як і інший комерційний винахід — «Стиль Сталін», що належить колишньому російському мистецькому критику, і був придуманий виключно для того, аби зосередити увагу західного покупця на вітчизняному мистецтві соцреалістичної доби. Виявляється все доволі просто — картинку продати було треба і разом з тим перекреслити долі тисяч художників, що жили і працювали у невільному соціумі.

Наша сьогоднішня розповідь про київського графіка Анатолія Васильовича Навроцького 1934 р. народження, який помер у грудні 2002 року. Анатолій Навроцький був людиною надзвичайно скромною і дуже талановитою. Син фронтовика, він почав ходити до школи 1942-го у далекому Кустанай, куди був евакуйований разом з матір'ю. Син інтелігентів, літературних працівників, журналістів, Анатолій з дитинства полюбив книгу. Певне іншого шляху, ніж художник-графік, він собі ніколи і не бажав. Післявоєнного сорок восьмого вступив до київської художньої школи ім. Т. Шевченка, а п'ятдесят третього, у рік смерті Сталіна, успішно склав іспити до КДХІ — Київського державного художнього інституту.

Щасливі роки навчання у майстерні В. Касіяна та І. Плещинського закінчилися у п'ятдесят дев'ятому. Почалося дипломоване життя за спеціальністю «художник-графік». Того ж року народився син Максим. Життя складалося дивно. Шлюб розпався. Наче і вистачало роботи. Спочатку художній редактор редакції художнього журналу

«Зміна», далі редактор у «Музичній Україні», але усе не довго, по року. Далі видавництво «Радянська школа», відділення художнього фонду. Найдовше — 10 років до 1976-го пропрацював художником у системі Академії наук УРСР. Ці часи вважав золотими, бо об'їздив за державний рахунок усю республіку у експедиціях, збираючи матеріали з фольклору та етнографії. Давнину й історію любив дуже, бо був свідомим українцем, знав багато пісень, дум, сам писав вірші.

Щось змінилося в житті на межі сімдесятих. Двічі довго, по півроку, був у творчих поїздках на Далекому сході і на Єнісеї. Бачив закинуті радянські концтабори, похилені бараки, зупинені виробництва каторжної праці в'язнів. Багато малював у цих відрядженнях та практично усе знищив. Однокурсниками, однокашниками, друзями були Геннадій Польовий, Володимир Куткін. До Володимира Куткіна, який п'ять років просидів у сталінських таборах, розповівши одного разу у колі знайомих художників політичний анекдот, мав особливий сентимент. Дуже його любив і поважав. Чим міг допомагав. Та міг, правда, не багато. Жив скромно, аби не сказати бідно. Близькими друзями вважав Ігоря Григор'єва, Володимира Фатальчука, Олексія Орябінського, Ліберта Фейгіна, Юрія Малишевського і мене. Мав майстерню на даху будинку Морозова на розі вулиць Толстого та Володимирської. Те місце у Києві обожнював, малюючи краєвиди на всі боки. Серію так і назвав «Мій Київ». З усіх графічних технік найбільше поважав офорт і літографію. Технарем був од Бога. Здоров'ям нехтував, бо витяжки ніколи не працювали, а до ранку двох пачок «Новость» по 18 копійок не вистачало. Не відмовлявся і від «Білого міцного», але не через край. Кислоти стояли бутлями, і щось завжди травилося у маленькій без вікон кімнатці. Був експериментатором. Найбільшою радістю ставало відродження якоїсь забутої графічної техніки з дореволюційної книги чи журналу. Сперечатися не любив. Секрети професіоналізму дарував. Історія з майстернею закінчилася трагічно. Зайнялася і спалахнула дореволюційна проводка, пожежу бачило пів міста. Робітню, звичайно, одібрали. В Спілці художників були великі неприємності. Із Спілкою довго не таланило. Інститут закінчив 1959, а вступав у Спілку — тоді радянських — художників у один рік зі мною: 1983–1985. (Тоді вступ продовжувався два роки і завершувався підписанням документів у Москві. Нам обом членський квиток підписав Салахов).

З його ранніх робіт пам'ятаю естамп «Юні фігуристи» 1965 року. Класичний твір шістдесятника. Міцний академічний малюнок (як навчив Пleshинський), рух, динаміка навіть у статично зображених фі-

гурах. Відчуваєш, що зупинка лише на мить, — і помчать дівчатка. А це вже майстерність — так образ створити. На спортивну тему і «Зима в Карпатах» (1971), кольорова літографія. Твір красивий, майстерно виконаний. Динаміка плюс статика. Статичні три фігури, що спинилися на мить, змальовані спинами до глядача, а на другому плані, фронтально — лижники у русі, на третьому — дахи карпатської архітектури, і все об'єднано поривом вітру і сонячними променями. Майстер. До виставки «Квітуча Радянська Україна» Анатоль подав кольорову літографію «Квітнева ніч» (1972). Прохідний улюблений київський двір у квітневу ніч. Без людей, лише настрій. Тривога і смуток. Пам'ятаю, що твір пройшов одним голосом. Багатьом дуже не сподобався, бо меланхолічний, «не життєстверджующий» і вже точно не радянський. Окремою темою у творчості маестро були човни, київські мости і пляжі. Човни любив, асоціював їх з людьми. Незграбні тихохідні зі слабкими моторами Л-6 чи Л-12 — на гравюрах Навроцького вони набували філософських рис. Човни-нікчеми, човни-спортсмени, човни-рибалки. Колись такий човен був у Борі Бистрова. На початку сімдесятих він подарував його мені разом із стоянкою на Видубецькому озері. Ми вчасно не витягли човна на берег і взимку подарунок потонув. Це був човен-невдаха. Толя змалював його по пам'яті. Так народився офорт «Самотність» із серії «Мій замерзаючий Дніпро» (1972). До республіканської виставки 1972 р. «Фізкультура і спорт в образотворчому мистецтві» Толя зробив кілька творів. Проїшов один — «На київському пляжі». Це літографія. Важка, невдячна техніка, де треба малювати практично всліпу. Але Навроцький був дуже інтуїтивний митець. Інтуїтивний і ризиковий експериментатор. Не усе вдавалося, але цей твір вийшов вдалим. Пішохідний міст, вітер, молоді люди з дитиною, а на далекому плані сотня фігурок людей на пляжі. Усе живе, знайоме, київське. Трьома роками пізніше, 1975-го — цей же міст взимку. Кольорова літографія. «Моржі на Дніпрі». На сяючому сонцем білому тлі крижаного покрову оголені людські фігурки — моржі-спортсмени, а трохи далі люди у кожухах — рибалки. Така собі столична зарисовка миті.

У тих роках Анатолію двічі пощастило з'їздити до творчої групи у Седнів. Пощастило тому, що він не був членом Спільки. А таких людей у творчі групи посилали не завжди. Робіт привіз багато. У пам'яті залишилась «Седнівська вулиця» — офорт, акватинта, 1974. Це стара дорога коло нового корпусу. На пагорбі ще не зруйнована стара хатка з солом'яною стріхою. Як завжди, складна і не всім зрозуміла техніка. Того ж періоду «Старе дерево», акварель. Це шевченківська липа у Лизогубівському маєтку взимку. Могутній образ Держави.

Анатолій любив ніч. Працював вночі. Гарно почував себе вночі, любив нічне місто. Вид на лівий берег з оглядового майданчика коло 30-го корпусу в Лаврі малював десятки разів. Це був його сюжет і його вдача. Він любив нічне місто, а місто любило його. Але ж найулюбленішим заняттям залишалося оформлення книжок. Він зробив їх багато за життя. Переважно для заробітку, бо з виставок практично нічого не купували. Протягом восьмидесятих кілька разів повертався до «Мисливських усмішок» улюбленого письменника Остапа Вишні, якого знав його покійний батько Василь Михайлович. В техніці офорта виконані твори «Як варити суп із дикої качки», «Після полювання», «Дикий кабан», портрет письменника Остапа Вишні. Гарні твори, ні на чий не схожі, хоча до цієї теми зверталось багато знаних митців на чолі з Валентином Гавриленком. А от Анатоль Навроцький залишився собою — графіком-мрійником.

Кінець дев'яностих був важким для творця, як і для більшості художників його покоління. Міцні професіонали-художники, вони були непристосовані для заробітку у капіталістичних ринкових умовах. Психологічна травма дитини війни, що пережила такі важкі сорочкові, п'ятдесяті, шістдесяті і залишилася практично нікому не потрібною на початку нового третього тисячоліття далася взнаки. Толя тихо помер у розквіті творчих сил. Інтелектуал, інтелігент, що вільно володів французькою, досконало знав рідну літературу і мистецтво, писав вірші, не пережив оновленого капіталізму на комуністичний манер. Земля йому пухом.

Р. С. Шановні і любі колеги мистецтвознавці і митці! Я — голова найбільшої мистецтвознавчої секції країни, професіонал із 36-літнім стажем мистецтвознавчої практики, звертаюся до Вас і уклінно прошу про наступне. В житті кожного з Вас був друг чи приятель, однокурсник чи колега — митець, чия творчість сьогодні забута. Пропоную включитися у марафон відродження справедливості. Нехай кожен мистецтвознавець чи митець, що живе у Львові чи Донецьку, Одесі чи Чернігові у малому чи великому українському місті чи селищі, напише про забутого побратима. До цієї акції уже долучилися провідні вітчизняні видання: журнали «Галерея», «Ковальська майстерня», «Журнал о металле», «Міст», «Образотворче мистецтво». Обіцяю надрукувати всі написані спогади у спеціальному випуску «Мосту», який редагую і продовжую випускати. Мої координати: E-mail: olexis@ln.ua

Щиро Ваи, Олексій Роготченко